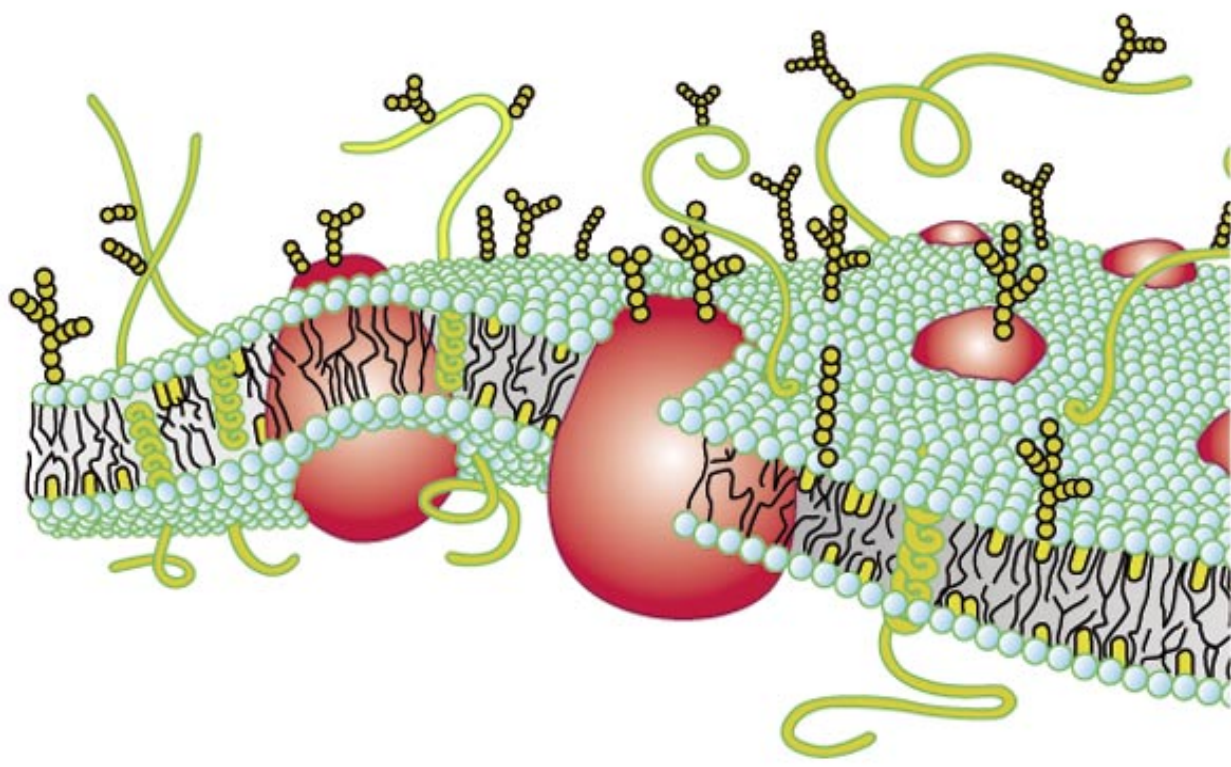

Miloš Langmeier a kolektiv

Základy lékařské fyziologie

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umísťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Univerzita Karlova v Praze, 1. lékařská fakulta, Fyziologický ústav

Prof. MUDr. Miloš Langmeier, DrSc., a kolektiv

ZÁKLADY LÉKAŘSKÉ FYZIOLOGIE

Pořadatel díla:

Prof. MUDr. Miloš Langmeier, DrSc.

Autorský kolektiv:

Prof. MUDr. Otomar Kittnar, CSc., MBA

Prof. MUDr. Miloš Langmeier, DrSc.

Doc. MUDr. Dana Marešová, CSc.

Prof. MUDr. Jaroslav Pokorný, DrSc.

Pracoviště autorů:

Univerzita Karlova v Praze, 1. lékařská fakulta, Fyziologický ústav

Recenzenti:

Prof. MUDr. Pavel Sobotka, DrSc.

Prof. MUDr. Martin Vízek, CSc.

© Grada Publishing, a.s., 2009

Obrázek na obálce a ilustrace v knize podle návrhů autorů překreslila Miloslava Krédlová.

Cover Design © Grada Publishing, a.s., 2009

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

jako svou 3780. publikaci

Odpovědný redaktor Mgr. Luděk Neužil

Sazba a zlom Jan Šístek

Počet stran 320

1. vydání, Praha 2009

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků, což není zvláštním způsobem vyznačeno.

Postupy a příklady v této knize, rovněž tak informace o lécích, jejich formách, dávkování a aplikaci jsou sestaveny s nejlepším vědomím autorů. Z jejich praktického uplatnění ale nevyplývají pro autory ani pro nakladatelství žádné právní důsledky.

Všechna práva vyhrazena. Tato kniha ani její část nesmějí být žádným způsobem reprodukovány, ukládány či rozšiřovány bez písemného souhlasu nakladatelství.

ISBN 978-80-247-2526-0 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-7024-6 (elektronická verze ve formátu PDF)

© Grada Publishing, a.s. 2011

Obsah

Seznam zkratk	11

Předmluva (M. Langmeier)	13

1 Fyziologie buňky (M. Langmeier, J. Pokorný)	15

1.1 Buněčné organely	15
1.1.1 Buněčné jádro	15
1.1.2 Endoplazmatické retikulum	18
1.1.3 Golgiho aparát	19
1.1.4 Lyzosomy a peroxisomy	19
1.1.5 Mitochondrie	19
1.1.6 Cytoskelet	20
1.2 Buněčné membrány	22
1.2.1 Plazmatická membrána	22
1.2.2 Mezibuněčné kontakty	23
1.2.3 Intracelulární membrány	23
1.2.4 Celulární transportní systémy	23
1.3 Vývoj a obnova tkání	29
1.3.1 Vývoj tkání	29
1.3.2 Zánik buněk	29
1.3.3 Obnova tkání	31

2 Tělní tekutiny (O. Kittnar, D. Marešová, M. Langmeier)	35

2.1 Extracelulární a intracelulární tekutina	35
2.1.1 Složení tělních tekutin	36
2.1.2 Regulace osmolarity tělních tekutin	37
2.1.3 Regulace objemu extracelulární tekutiny	39
2.2 Krev	44
2.2.1 Tvorba krve (hematopoéza)	44
2.2.2 Červené krvinky (erytrocyty)	45
2.2.3 Krevní skupiny	46
2.2.4 Bílé krvinky (leukocyty)	46
2.2.5 Krevní destičky (trombocyty)	48
2.2.6 Hemostáza	48
2.2.7 Krevní plazma	50
2.3 Likvor	51
2.3.1 Tvorba mozkomíšního moku	51
2.3.2 Reabsorpce likvoru	51
2.3.3 Složení mozkomíšního moku	52
2.3.4 Likvorový tlak	53

2.3.5	Ochranná funkce mozkomíšního moku	53
2.3.6	Stálost intrakraniálního objemu	53

3	Oběh krve a lymfy (O. Kittnar)	55
3.1	Funkční organizace srdečně-cévního systému	55
3.2	Funkční morfologie srdce	56
3.3	Typologie cév	56
3.4	Hemodynamika krevního oběhu	58
3.5	Obecné uspořádání systémového oběhu	59
3.6	Čerpací práce srdce	59
3.6.1	Elektrická aktivita srdce	59
3.6.2	Mechanická činnost srdce	67
3.7	Systémové krevní řečiště	71
3.7.1	Arteriální část systémového krevního řečiště	71
3.7.2	Mikrocirkulace	72
3.7.3	Lymfatický systém	75
3.7.4	Venózní část systémového oběhu	76
3.8	Řídící mechanismy srdečně-cévního systému	76
3.8.1	Místní regulační mechanismy	77
3.8.2	Celkové regulační mechanismy	79
3.9	Zvláštnosti průtoku krve v některých orgánech	85
3.9.1	Plicní cirkulace	85
3.9.2	Koronární cirkulace	86
3.9.3	Mozková cirkulace	86
3.9.4	Fetální cirkulace	86
3.10	Zevní projevy srdeční činnosti	87
3.10.1	Srdeční ozvy	87
3.10.2	Arteriální a venózní pulz	87
3.10.3	Elektrokardiogram	88
4	Respirace (D. Marešová)	91
4.1	Ventilace plic	91
4.1.1	Mechanika dýchání	92
4.1.2	Statické objemy plic	92
4.1.3	Statické kapacity	93
4.1.4	Dynamické plicní objemy	94
4.1.5	Pneumotorax	94
4.2	Alveolární vzduch	95
4.2.1	Výměna dýchacích plynů mezi alveoly a krví	95
4.2.2	Plicní cirkulace	97
4.2.3	Poměr průtok krve a ventilace plic	97
4.3	Transport dýchacích plynů mezi plícemi a tkáněmi	97
4.3.1	Transport kyslíku	98
4.3.2	Transport oxidu uhličitého	99
4.4	Vnitřní dýchání	100
4.5	Řízení dýchání	101

4.5.1	Nervová regulace dýchání	101
4.5.2	Chemická regulace dýchání	101
4.6	Poruchy dýchání	102
4.7	Hypoxie	103
4.8	Vliv zvýšeného barometrického tlaku	103
4.9	Nemoc z dekomprese	103
5	Vylučování (O. Kittnar, J. Pokorný)	105
5.1	Význam a funkce vylučovacího systému	105
5.1.1	Funkční morfologie ledvin	106
5.1.2	Základní procesy tvorby moči	111
5.1.3	Zahušťovací a zředovací funkce ledvin	123
5.1.4	Vývodné cesty močové	126
5.1.5	Clearance	129
5.2	Význam a funkce kůže	131
5.2.1	Stavba kůže	131
5.2.2	Funkce kůže	134
6	Funkce trávicího traktu (J. Pokorný)	137
6.1	Trávení a vstřebávání	137
6.2	Sekrece	141
6.2.1	Sliny	141
6.2.2	Žaludeční šťáva	141
6.2.3	Šťáva slinivky břišní	142
6.2.4	Buňky sliznice duodena a tenkého střeva	145
6.3	Pohyby trávicího traktu	146
6.3.1	Žvýkání	146
6.3.2	Polykání	147
6.3.3	Pohyby žaludku	148
6.3.4	Pohyby tenkého střeva	148
6.3.5	Pohyby tlustého střeva	149
6.4	Vylučování	151
6.5	Obrana organismu	151
6.6	Řízení funkcí trávicího traktu	152
6.6.1	Neuronální řízení	153
6.6.2	Humorální řízení	153
6.7	Skladování potravy	155
6.8	Činnost jednotlivých oddílů trávicího systému	156
6.8.1	Dutina ústní	156
6.8.2	Hltan, jícen	156
6.8.3	Žaludek	156
6.8.4	Duodenum a tenké střevo	157
6.8.5	Tlusté střevo	157
6.8.6	Krevní oběh trávicího systému	157
6.8.7	Játra	158
6.8.8	Rovnováha příjmu potravy	159

7	Acidobazická rovnováha (O. Kittnar)	163
7.1	Pufrovací systémy	163
7.2	Respirační kompenzace	164
7.3	Renální kompenzace	164
8	Termoregulace (J. Pokorný)	167
8.1	Výkyvy tělesné teploty	167
8.2	Systém izolace těla	167
8.3	Výměna tepla s prostředím v povrchových vrstvách těla	168
8.3.1	Potní žlázy	169
8.3.2	Piloerекce	169
8.4	Termoregulační mechanismy	169
8.5	Řízení tělesné teploty	171
8.5.1	Termoreceptory	171
8.5.2	Hypotalamická řídicí centra (termostat)	171
8.5.3	Termoregulační efektorové mechanismy	171
8.6	Horečka	171
9	Humorální regulace (D. Marešová)	173
9.1	Základní charakteristiky humorálního systému	173
9.2	Rozdělení hormonů	176
9.3	Obecné mechanismy tvorby hormonů	176
9.4	Transport hormonů	177
9.5	Receptory	177
9.5.1	Rozdělení receptorů	177
9.6	Nástup a trvání účinků hormonu	177
9.7	Ukončení působení hormonů	178
9.8	Tvorba hormonů periferními endokrinními žlázami	178
9.8.1	Řízení složitou zpětnou vazbou	178
9.8.2	Produkce hormonů endokrinními žlázami – řízení jednoduchou zpětnou vazbou	182
9.8.3	Nervově řízené uvolňování hormonů	185
9.8.4	Produkce hormonů jinými typy buněk (tkáňové hormony) ...	187
10	Reprodukční systém (D. Marešová)	189
10.1	Reprodukční systém muže	189
10.1.1	Tvorba pohlavních buněk – spermatogeneze	189
10.1.2	Produkce pohlavních hormonů – steroidogeneze	191
10.1.3	Pohlavní spojení	193
10.2	Reprodukční systém ženy	193
10.2.1	Tvorba pohlavních buněk – oogeneze	193
10.2.2	Produkce pohlavních hormonů	194
10.3	Těhotenství	196

11	Neurofyzilogie (<i>M. Langmeier, J. Pokorný, D. Marešová, O. Kittnar</i>)	199
11.1	Neuron	200
11.1.1	Membrána neuronu	201
11.1.2	Synapse	206
11.1.3	Mediátory	208
11.1.4	Nervosvalová ploténka	210
11.1.5	Vzájemné vztahy mezi neurony	211
11.1.6	Mediátorové systémy	215
11.1.7	Wallerova degenerace a regenerace	217
11.2	Neuroglie	217
11.2.1	Neuroglie v CNS	217
11.2.2	Neuroglie v PNS	219
11.2.3	Regulace extracelulární koncentrace draslíku	219
11.3	Hematoencefalická bariéra	219
11.3.1	Regionální rozdíly v hematoencefalické bariéře	220
11.4	Senzorické funkce	221
11.4.1	Buněčné mechanismy senzorických funkcí	221
11.4.2	Vnímání vlastního těla	227
11.4.3	Zrak	235
11.4.4	Sluch	239
11.4.5	Chut a čich	243
11.5	Motorické funkce	246
11.5.1	Spinální mícha	248
11.5.2	Mozkový kmen	254
11.5.3	Mozeček	258
11.5.4	Bazální ganglia	261
11.5.5	Mozková kůra	263
11.6	Autonomní funkce	265
11.6.1	Periferní vegetativní nervový systém	265
11.6.2	Centrální část vegetativního nervstva	268
11.7	Biologické rytmy	271
11.8	Bioelektrická aktivita mozku	274
11.8.1	Bioelektrická aktivita mozkových okruhů	274
11.8.2	Spánek a bdění	274
11.9	Integrační funkce centrálního nervového systému	275
11.9.1	Páteřní mícha	276
11.9.2	Mozkový kmen a mezimozek	277
11.9.3	Limbický systém	279
11.9.4	Mozková kůra	280
11.10	Fyzilogie chování a paměti	283
11.10.1	Mechanismy řídicí chování na základě vrozených informací	284
11.10.2	Mechanismy řídicí chování na základě získaných informací	285
11.10.3	Specifické rysy nervové činnosti u člověka	290

12	Fyziologie svalstva (<i>D. Marešová, O. Kittnar</i>)	293
12.1	Kosterní sval	293
12.1.1	Funkční morfologie svalového vlákna	293
12.1.2	Spřažení excitace s kontrakcí	295
12.1.3	Mechanika svalové kontrakce	296
12.1.4	Odlišnosti srdečního svalu	297
12.2	Hladký sval	299
	Rejstřík	303

Seznam zkratk

ACTH	adrenokortikotropní hormon
ADH	antidiuretický hormon
ADP	adenozindifosfát
AMK	aminokyselina
AMP	adenozinmonofosfát
ANP	atriální natriuretický peptid
AP	akční potenciál
ARAS	ascendentní retikulární aktivační systém
ATP	adenozintrifosfát
AV	arteriovenózní
BMI	index tělesné hmotnosti (body mass index)
cAMP	cyklický adenosinmonofosfát
CCK	cholecystokin
cGMP	cyklický guanozinmonofosfát
CNS	centrální nervový systém
CoA	koenzym A
CRH	adrenokortikotropin stimulující hormon
CYP	cytochrom P ₄₅₀
DA	prolaktin inhibující hormon (dopamin)
DAG	diacylglycerol
DHT	dihydrotestosteron
DIT	dijódtironin
DNA	kyselina deoxyribonukleová
DNES	difuzní neuroendokrinní systém
DPG	difosfoglycerát
ECT	extracelulární tekutina
EEG	elektroencefalogram
EM (MP)	membránový potenciál
EP	ploténkový potenciál
EPSP	excitační postsynaptický potenciál
ERV	expirační rezervní objem
FEV ₁	jednovteřinová vitální kapacita
FRC	funkční reziduální kapacita
FSH	folikulostimulační hormon
G-proteiny	GTP vázající regulační proteiny
GABA	kyselina γ -aminomáselná
GFP	glomerulární filtrační tlak
GHIH	somatotropin inhibující hormon
GHRH	somatotropin stimulující hormon
GIP	žaludeční inhibiční peptid (gastric inhibitory peptide – enterogastron)
GIT	gastrointestinální trakt
GnRH	gonadotropin stimulující hormon
GPe	globus pallidus externus

GPI	globus pallidus internus
GTH	hormony gastrointestinálního traktu
GTP	guanozintrifosfát
hCG	lidský choriový gonadotropin
HTK	hematokrit
IDL	lipoproteiny střední hustoty
IGF	inzulinu podobný růstový faktor
IP ₃	inozitoltrisfosfát
IPSP	inhibiční postsynaptický potenciál
IRV	inspirační rezervní objem
KP	kreatinfosfát
LDL	lipoproteiny nízké hustoty
LH	luteinizační hormon
MIF	Müllerův inhibiční faktor
MIT	monojódtyronin
MK	masné kyseliny
PAH	kyselina paraaminohippurová
PNS	periferní nervový systém
PRL	prolaktin
PTH	parathormon
RDS	syndrom respirační tísně novorozenců (respiratory distress syndrome)
REM	druh spánku (rapid eye movements)
RER	poměr respirační výměny (respiratory exchange ratio)
RF	retikulární formace
RH	růstový hormon
RNA	kyselina ribonukleová
RQ	respirační kvocient
RV	reziduální objem
SA	sinoatriální
SCN	nucleus suprachiasmaticus
SNARE	komplex nutný pro Ca ²⁺ aktivovanou exocytózu
STH	růstový hormon
T3	trijódtyronin
T4	tetrajódtyronin
TGB	globulin vážící tyroxin
TLC	celková plicní kapacita (total lung capacity)
TRH	tyreotropin stimulující hormon
TSH	tyreotropní hormon
VC	vitální kapacita (vital capacity)
VGCC	napětově řízený kalciový kanál
VIP	vazoaktivní intestinální peptid
VLDL	lipoproteiny s velmi nízkou hustotou
V _T	dechový objem (volume tidal)

Předmluva

„Trojanova Lékařská fyziologie“, která od roku 1993 dosud vyšla ve čtyřech vydáních, se plně osvědčila ve výuce studentů všeobecného lékařství, v postgraduálním studiu fyziologie a patofyziologie člověka, a dokonce i ve výuce lékařství veterinárního. V současné době se připravuje vydání páté. Nicméně její objem během opakovaných reedací značně vzrostl a postupně přesáhl rozsah tzv. „učebnice středního typu“. To jistě není na škodu věci, zejména v postgraduálním studiu, a lze předpokládat, že vydání páté bude ještě podrobnější a stane se tak klasickou „velkou“ učebnicí. Nicméně, v některých studijních programech, kde je omezen rozsah a počet hodin výuky fyziologie, již tento typ studijní literatury ne zcela vyhovuje. Zejména nedávno nově vzniklý studijní program zubní lékařství si o stručnější učební text přímo říká.

Uvítali jsme proto nabídku nakladatelství GRADA Publishing připravit novou učebnici menšího rozsahu. Námi předkládaný text je tedy určen především pro studenty zubního lékařství, ale i studenty celé řady bakalářských a navazujících magisterských programů. V neposlední řadě, jak doufáme, může tento text s určitou rezervou posloužit jako tzv. „basic“ učebnice i pro studenty všeobecného lékařství. Věříme, že nově koncipovaný text, který je dílem úzkého kolektivu spoluautorů, bude dostatečně srozumitelný, čemuž by měly napomoci i graficky sjednocené plnobarevné obrázky, grafy a schémata.

*V Praze v září 2009
Miloš Langmeier*

1 Fyziologie buňky

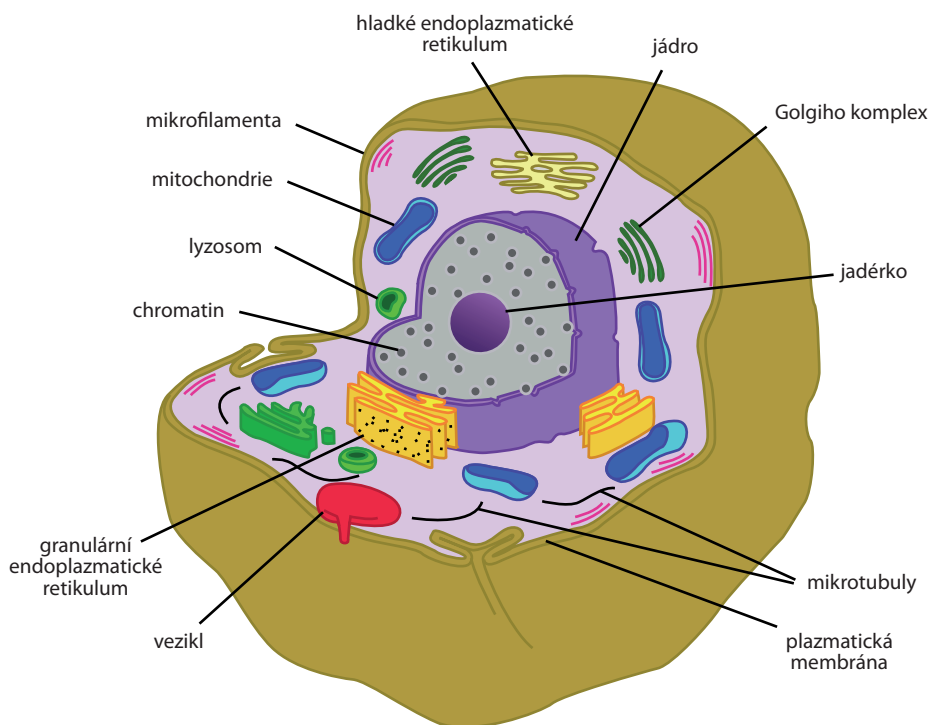
1.1 Buněčné organely

Buňka je nejmenší jednotkou živého organismu schopnou nezávislé existence. Během vývoje se v buňkách vytvořily funkční struktury, tzv. buněčné organely (obr. 1.1).

1.1.1 Buněčné jádro

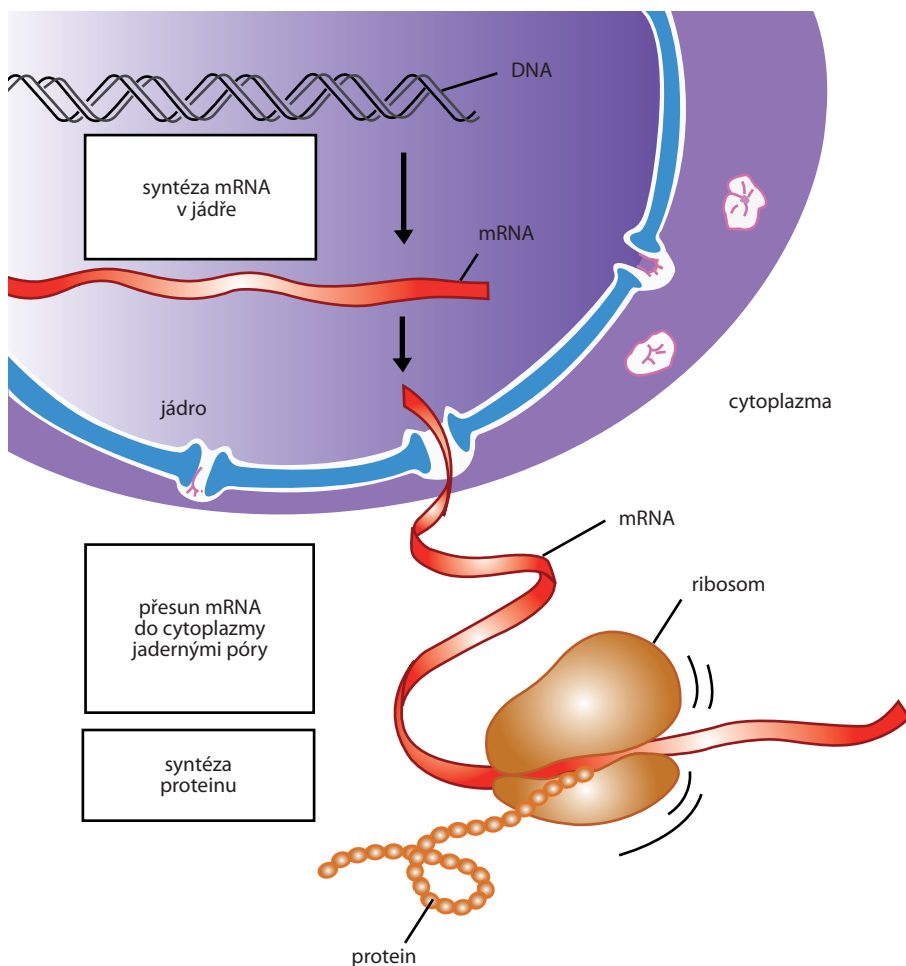
Buněčné jádro (nucleus) je přítomno ve všech buňkách schopných reprodukce. Jádro je oblast buňky, kde je deponována převážná část její genetické informace. Z toho vyplývají tři základní úlohy jádra:

1. regulace diferenciaci a maturace buňky,
2. replikace a přenos genetické informace do nové buňky,
3. syntéza informační RNA (messenger RNA, mRNA), transferové RNA (tRNA) a ribosomální RNA (rRNA) a jejich transport do cytoplazmy (obr. 1.2).

Obr. 1.1 Schéma buňky a jejích nejdůležitějších organel

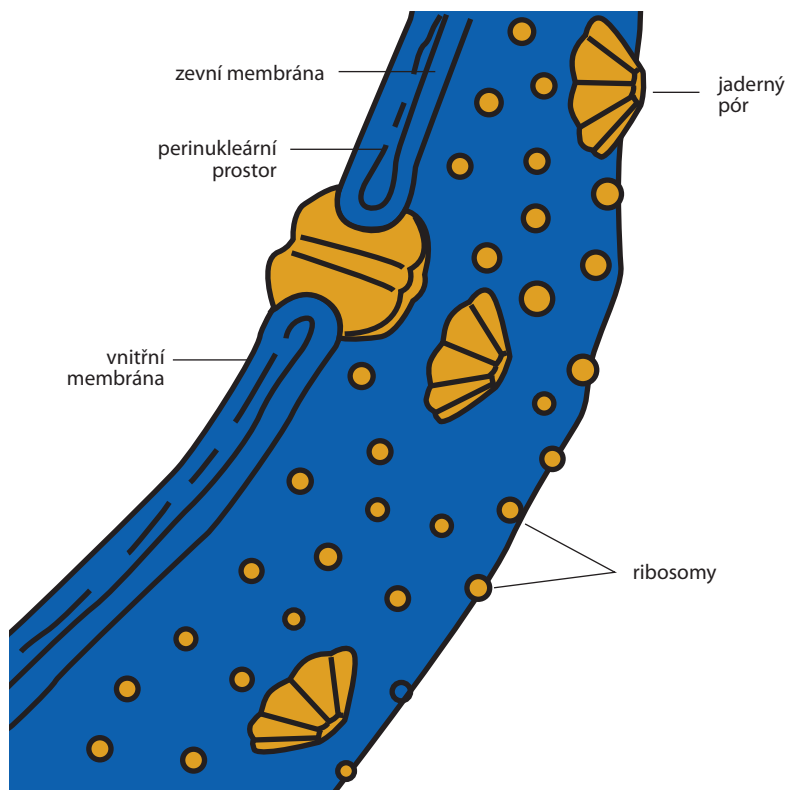
Obr. 1.2 Jaderné řízení proteosyntézy

Jaderný obal

Jaderný obal je tvořen dvěma listy jaderné membrány. Mezi nimi je perinukleární prostor neboli perinukleární cisterna (obr. 1.3). Zevní jaderná membrána přechází na mnoha místech v membránu granulárního endoplazmatického retikula. Vnitřní jaderná membrána a perinukleární cisterna je přerušena několika tisíci jadernými póry, překrytými velmi tenkou membránou.

Chromatin, chromosomy

Chromatin je substance viditelná ve světelném mikroskopu jako nepravidelné nahromadění bazofilního materiálu během interfáze. Základní složkou chromatinu je komplex deoxyribonukleová kyselina (DNA)-protein. Během mitózy je chromatin uspořádán do specifických jaderných struktur, chromosomů. Chromosomy nesou

Obr. 1.3 Perinukleární cisterna a jaderné póry

genetickou informaci a během interfáze mají dvě základní funkce. Řídí metabolismus a diferenciaci buňky a replikací svého materiálu se připravují na příští mitózu.

Jadérko

Jadérko (nucleolus) je jaderná organela, neohraňovaná membránou, viditelná během interfáze. Je lokalizováno buď volně v karyoplasmě, nebo nasedá na vnitřní jadernou membránu. Jadérko je část chromatinu syntetizujícího ribosomální RNA, na kterou se navazují ribosomální proteiny. Fibrilární RNA se kondenzuje do tvaru granulárních podjednotek – ribosomů. Ty jsou posléze transportovány prostřednictvím jaderných pórů do cytoplazmy, kde vznikají „zralé“ ribosomy hrající zásadní roli při syntéze proteinů (viz obr. 1.1).

Ribosomy

Ribosomy jsou denzní granulární organely. Představují složitý komplex, který se posunuje po řetězci mRNA a přitom podle informace zapsané v této molekule syntetizuje peptidový řetězec. Po jednom vlákně mRNA se současně pohybuje několik ribosomů. Tyto skupiny ribosomů se označují jako polyribosomy (polysomy).

Ribosomy se v buňce vyskytují jako volné v cytoplazmě, nebo vázané na membránu granulárního endoplazmatického retikula či na zevní jadernou membránu (viz obr. 1.3).

1.1.2 Endoplazmatické retikulum

Endoplazmatické retikulum je organela tvořená nepravidelným systémem anastomozujících cisteren, lamel a sakulů. Celková plocha povrchu této organely může být 30krát až 40krát větší než plocha povrchu buňky. Vnitřní prostor cisteren je vyplněn endoplazmatickou matrix. Podle přítomnosti, či nepřítomnosti ribosomů vázaných na cytoplazmatický povrch je rozlišováno granulární a agranulární endoplazmatické retikulum. Vnitřní prostor endoplazmatického retikula komunikuje s perinukleární cisternou.

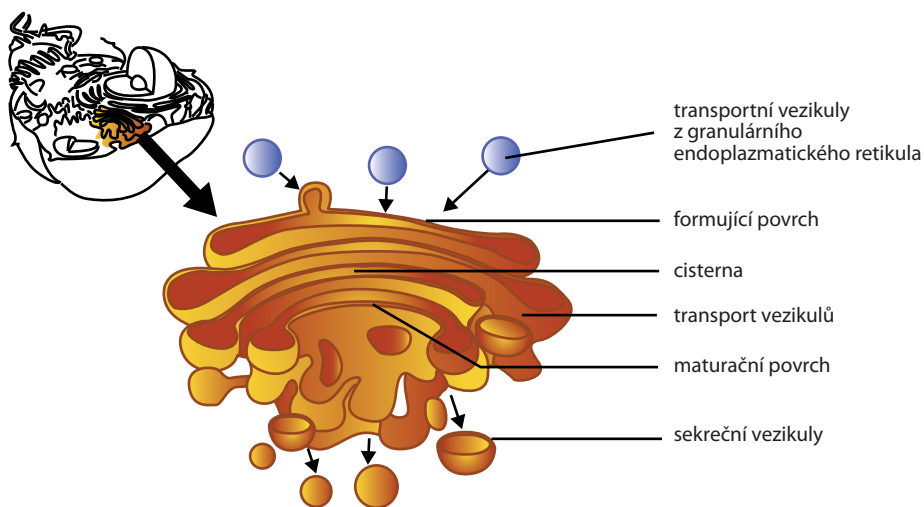
Granulární endoplazmatické retikulum

Granulární endoplazmatické retikulum má na svém povrchu obráceném do cytoplazmy vázané četné ribosomy a polyribosomy, jež jsou zapojeny do proteosyntézy.

Nově tvořené řetězce polypeptidů penetrují přes membránu do nitra cisteren, tj. do endoplazmatické matrix. Téměř tak rychle, jak rychle proteiny pronikají do matrix, jsou jejich molekuly měněny enzymy vázanými na stěnu cisteren. Především téměř všechny molekuly jsou glykozylovány na glykoproteiny. Z granulárního endoplazmatického retikula jsou potom distribuovány transportními vezikuly do Golgiho aparátu (obr. 1.4).

Agranulární endoplazmatické retikulum

Na povrch agranulárního endoplazmatického retikula nejsou vázané ribosomy. Endoplazmatické retikulum syntetizuje lipidy, především fosfolipidy a cholesterol,

Obr. 1.4 Golgiho aparát

zajišťuje však celou řadu dalších funkcí. Jsou v něm lokalizovány enzymy, které kontrolují glykogenolýzu, je významně zapojeno do procesů detoxikace některých endogenních a exogenních látek. Další významnou funkcí endoplazmatického retikula je akumulace Ca^{2+} iontů.

1.1.3 Golgiho aparát

Golgiho aparát je ve velmi úzkém vztahu k endoplazmatickému retikulu. Je tvořen lamelami nebo cisternami, orientovanými konvexitou směrem k jádru. Od endoplazmatického retikula se stále odštěpují malé transportní vezikuly, které posléze splývají s „formujícím povrchem“ Golgiho aparátu. Transportované látky jsou zabudovány v Golgiho aparátu do lyzosomů, sekrečních vezikulů, nebo dalších cytoplazmatických organel a jsou uvolňovány na konkávním „maturačním povrchu“ (viz obr. 1.4).

Funkce Golgiho aparátu je pod přímou kontrolou buněčného jádra, které s ním mj. komunikuje cestou transportních vezikulů odštěpovaných z perinukleární cisterny. V Golgiho aparátu dochází k syntéze polysacharidů a pokračuje zde i syntéza glykoproteinů.

Především v Golgiho aparátu dochází ke koncentraci produktů endoplazmatického retikula do vysoce koncentrovaných sekrečních granul. Tato granula jsou balena do nově vytvořené membrány a posléze z Golgiho aparátu uvolňována.

1.1.4 Lyzosomy a peroxisomy

Lyzosomy

Lyzosomy představují intracelulární „trávicí aparát“. Lyzosomy se tvoří v Golgiho aparátu. Jsou to sférické organely, v nichž bylo dosud popsáno více než 40 kyselých hydroláz, které jsou schopny štěpit prakticky všechny makromolekuly. Uvnitř lyzosomu je kyselé prostředí o pH 5 – 6. Toto nízké pH je nutné pro aktivitu kyselých hydroláz a je udržováno protonovou pumpou (H^+ -ATPázou) v membráně lyzosomu.

Peroxisomy

Peroxisomy jsou sférické buněčné organely obklopené membránou. Peroxisomy se tvoří nejčastěji v endoplazmatickém retikulu. Obsahují peroxidázu, katalázu, dehydrogenázu D-aminokyselin a urikázu. Enzymy obsažené v peroxisomech především redukují H_2O_2 , ale rovněž oxidují řadu látek včetně těch, které by mohly být buňce nebezpečné.

1.1.5 Mitochondrie

Mitochondrie jsou membránou ohraničené semiautonomní organely obsahující enzymatické systémy, které produkují základní energii buňky ve formě makroergních fosfátových vazeb. Mitochondrie jsou přítomny prakticky ve všech buňkách a ve všech částech buňky. V jedné buňce se jejich počet pohybuje od několika set až do mnoha tisíc, podle množství energie, kterou buňka potřebuje.

Základní struktura mitochondrií je tvořena dvěma lipidoproteinovými membránami přičemž vnitřní membrána je zřasena v kristy. Vnitřní prostor mitochondrie je

vyplněn gelovitou mitochondriální matrix obsahující řadu enzymů, mitochondriální DNA, mitochondriální granula, ribosomy, kapénky lipidů a glykogenová granula.

Mitochondriální DNA je podobná DNA bakteriální. Genetická informace v ní uložená je odlišná od informace jaderné DNA a není dostatečná pro autonomní funkci mitochondrie a její dělení.

Hlavní funkcí mitochondrií je získávání a uvolňování energie pro činnost buňky. Tuto funkci mitochondrie uskutečňují spřaženým systémem biologických oxidací, což jsou tři na sebe navazující pochody – Krebsův cyklus, oxidace vodíku v dýchacím řetězci a oxidativní fosforylace. V Krebsově cyklu je z organických látek uvolňován vodík, který je v dýchacím řetězci oxidován na vodu. Při této reakci je energie, získaná z přenosu elektronů, akumulována do makroergních fosfátových vazeb. Tento proces se označuje jako oxidativní fosforylace. Při něm dochází k přeměně adenosindifosfátu (ADP) na energii bohatý adenosintrifosfát (ATP). ATP je transportován translokací extramitochondriálně a difunduje buňkou do potřebných oblastí.

ATP představuje dárce energie pro celou řadu buněčných pochodů. Po odezdání energie se ATP mění na ADP, který vstupuje znovu do procesu oxidativní fosforylace, kde je znovu přeměněn na ATP.

Adenosintrifosfát

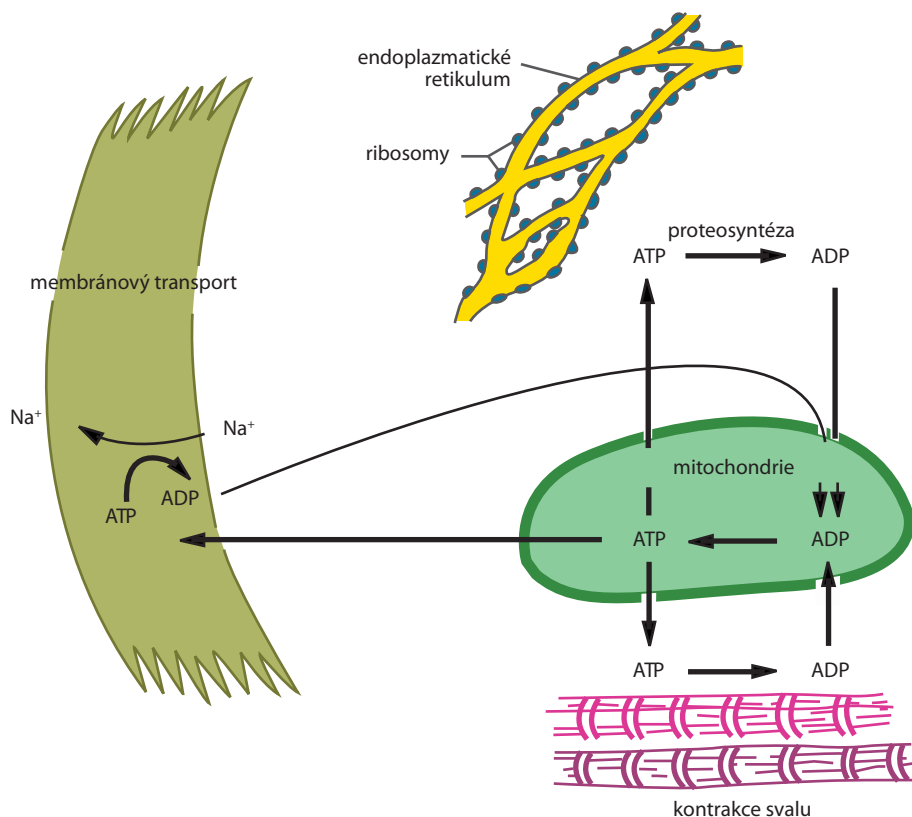
Adenosintrifosfát (ATP) je v organismu využíván především pro tři zásadní procesy:

- jde především o **transportní práci**, při níž je přenášena řada látek přes buněčné membrány,
- dále o **mechanickou práci**, kdy jde především o dodávku energie pro svalovou kontrakci. Nejde však jen o energii pro myokard, kosterní a hladké svaly, ale např. i o energii pro funkci cytoskeletu a cilií (obr. 1.5),
- významnou roli hraje ATP pro **práci chemickou**, tedy dodávku energie pro syntézu mnoha tisíc typů makromolekul, které buňka potřebuje pro svou existenci.

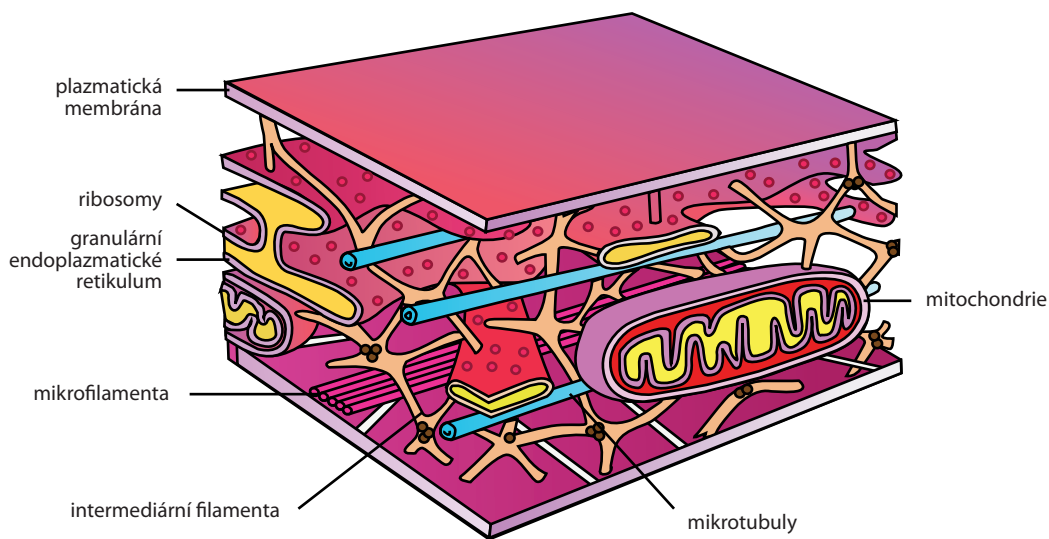
1.1.6 Cytoskelet

Cytoskelet je systém mikrofilament, mikrotubulů, intermediárních filament a mikrotrabekul, procházející celou buňkou a odpovědný za dynamickou organizaci cytoplazmy a transport substancí tělem buňky (obr. 1.6).

Vytváří se tak velmi dynamický systém, který je neustále syntetizován a na druhé straně jeho části rovněž stále zanikají – organely a plazmatická membrána jsou spojeny cytoskeletem, který nejen fixuje tvar buňky a pozici organel, ale je i podkladem změn tvaru buňky, případně jejího aktivního pohybu.

Obr. 1.5 Role adenosintrifosfátu v buňce

Obr. 1.6 Cytoskelet

1.2 Buněčné membrány

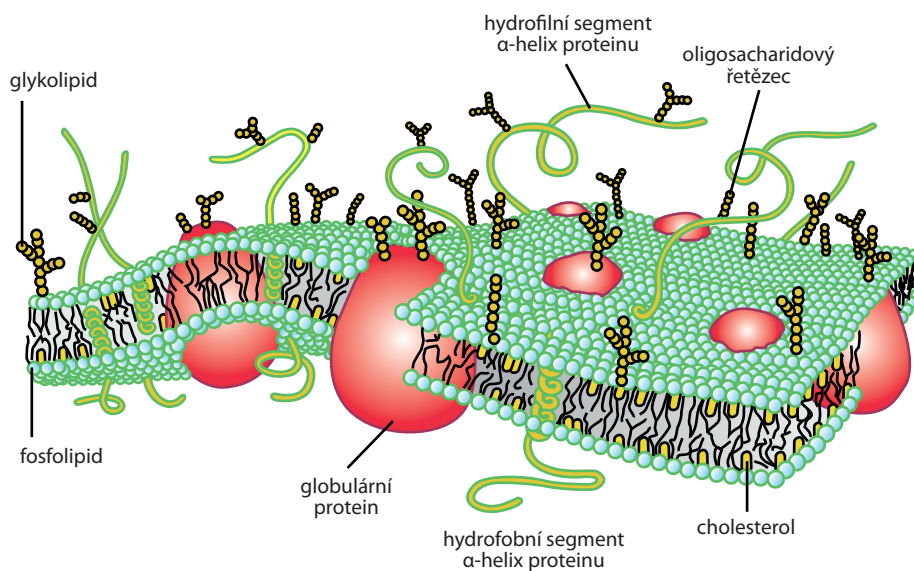
1.2.1 Plazmatická membrána

Plazmatická membrána je struktura, která ohraničuje tělo buňky včetně jejích výběžků a zajišťuje tak integritu buňky jako základní jednotky tkáně. Do značné míry buňku chrání před zevními vlivy a podílí se i na zachování jejího tvaru. Membrána není rigidní strukturou, je tekutá, a z funkčního i morfologického hlediska je jednou z nejdůležitějších buněčných organel. Podílí se velmi významně na udržování intracelulárního prostředí, a rovněž i na regulaci složení extracelulární tekutiny.

Základní matrix plazmatické membrány tvoří lipidy, především fosfolipidy (fosfatidylcholin), glykolipidy a cholesterol. Ve dvouvrstvě jsou hydrofilní části molekul lipidů („polární hlavičky“) orientovány vně. Na hlavičky se dále váží glykolipidy a oligosacharidy. Hydrofobní části molekul lipidů jsou tvořeny dvěma hydrokarbonovými řetězci a jsou orientovány dovnitř. Tato vnitřní část lipidové dvouvrstvy bývá označována jako tzv. „olejová fáze“. Cholesterol mj. reguluje (redukuje) fluiditu membrány.

Proteiny tvoří pouze povrch plazmatické membrány, ale jsou do lipidové vrstvy zanořeny. Proteiny jsou opět orientovány hydrofilními konci na povrch membrány. Zastoupení proteinů v plazmatických membránách se výrazně liší podle typu tkáně a buňky a činí přibližně 25 – 75 % hmotnosti membrány. Proteiny tvoří strukturální základ iontových kanálů a akvaporinů, zajišťují facilitovanou difuzi a aktivní transport látek přes membránu. Proteiny v plazmatické membráně jsou rovněž základními složkami receptorových systémů.

Dynamické změny probíhající v membráně dokumentuje tzv. „model tekuté mozaiky“ (obr. 1.7). V něm je membrána tvořena tekutou fází lipidů, do níž jsou

Obr. 1.7 Plazmatická membrána – model tekuté mozaiky

mozaikovitě zabudovány globulární proteiny. Tyto proteiny, jejichž část je lokalizována na povrchu tekuté lipidové matrix (periferní proteiny) a část membránou prostupuje (integrální proteiny), jsou často v rámci membrány vysoce mobilní. To však platí jen pro část z nich. Řada proteinů je na místě fixována cytoskeletem nebo tight junctions, což je mj. podkladem funkční polarizace membrány.

Kromě základní lipidoproteinové struktury membrány bývá k tzv. širší membráně počítán ještě „plášť membrány (glykocalyx)“. Je tvořen komplikovanou sítí molekul oligosacharidů, glykolipidů a glykoproteinů, která je spojena se základní strukturou plazmatické membrány kovalentními vazbami.

1.2.2 Mezibuněčné kontakty

Mezibuněčné kontakty lze podle počtu vrstev kontaktu, šířky mezibuněčného prostoru a jeho symetrie rozdělit do tří hlavních kategorií:

- **zonula occludens**, kde dochází k těsnému přiblížení obou zevních listů membrán, a tím k utěsnění mezibuněčného prostoru. Z tohoto spojení se podle počtu listů vydělují dvě skupiny – „**gap junctions**“, kde dochází k výraznému přiblížení zevních listů, ale bez úplného uzavření štěrbin, a které většinou zaujímá jen menší plochu. Gap junctions především zajišťují metabolické a elektrické propojení buněk, jejich kooperaci a předávání informací. Druhou skupinou jsou „**tight junctions**“ (práve těsné spojení), což jsou místa zvýšené soudržnosti buněk;
- **zonula adhaerens**, kde dochází pouze k volnějšímu přiblížení obou membrán. Na vnitřní strany membrán tohoto kontaktu zasahují symetricky uložená tonofilamenta (cytoskelet). Tyto kontakty tvoří většinou pás zajišťující mechanické spojení buněk;
- **macula adhaerens (dezmosom)** je tvořena diskoidním útvarem. Intercelulární prostor je relativně široký a mezi membránami uložený denzní materiál symetricky rozděluje štěrbinu. Přesně uspořádaný systém cytoplazmatických filament je symetricky umístěn na cytoplazmatické straně buněk. Dezmosom především zajišťuje bodové, obzvláště pevné mechanické spojení buněk.

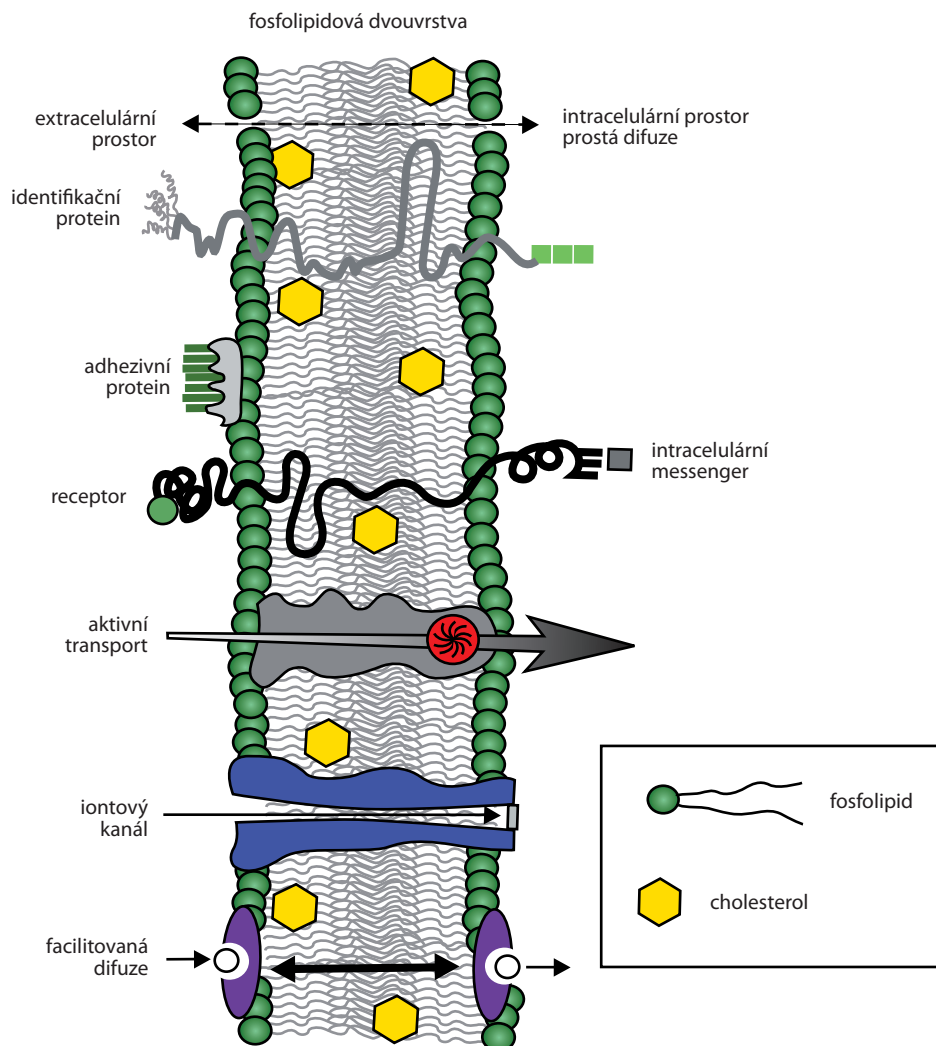
1.2.3 Intracelulární membrány

Zhruba polovina objemu buňky je vyplněna organelami opět ohraničenými membránami. Jejich celková plocha je až 10krát větší než plocha membrány obklopující buňku.

1.2.4 Celulární transportní systémy

Transport látek na buněčné úrovni je možno rozdělit do dvou základních skupin, tj. na **paracelulární transport**, kde je limitujícím faktorem především typ a funkční stav přítomných intercelulárních kontaktů (zejména gap junctions a tight junctions), a na **transcelulární transport**, který je závislý na jednotlivých mechanismech transmembránového transportu (obr. 1.8).

Obr. 1.8 Základní mechanismy transmembránového transportu

Prostá difuze

Látky rozpustné v lipidech pronikají prakticky volně lipidovou dvouvrstvou.

Kromě látek rozpustných v lipidech pronikají membránou prostou difuzí také některé malé neutrální molekuly, jako O_2 , CO_2 a v některých případech i voda. Prostá difuze je závislá na teplotě.

Facilitovaná difuze

Základem facilitované difuze jsou transportní proteiny. Na základě konformační změny transportního proteinu po vazbě přenášené látky na extracelulární doménu transportéru dojde k přenosu molekuly nebo iontu s mnohem větší rychlostí než při prosté difuzi. Rychlost přenosu je satureovatelný proces.

Sekundární aktivní transport

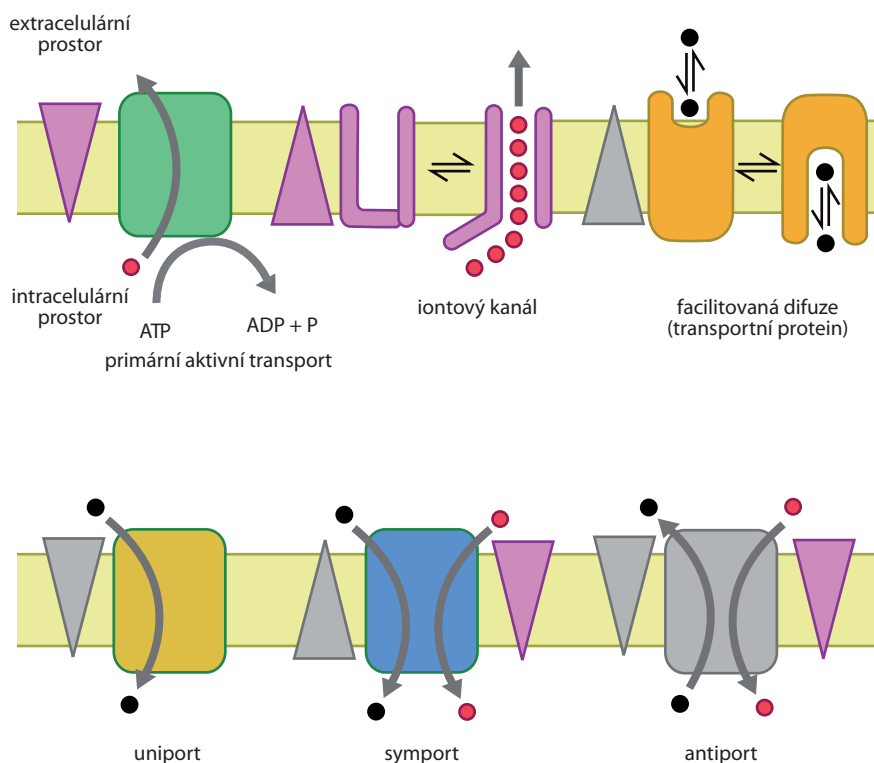
Tento přenašečový systém je sám o sobě pasivní, ale je spřažený s jiným systémem spotřebovávajícím energii. Spřažený transport dvou látek týmž směrem je označován jako **symport**, transport opačným směrem jako **antiport**.

Primární aktivní transport

Primární aktivní transport probíhá proti elektrochemickému gradientu, což vyžaduje přísun energie. Nejrozšířenějším typem aktivního transportu je **Na^+ - K^+ pumpa** (obr. 1.9), která přispívá zejména ke stabilizaci klidového rozložení iontů po obou stranách membrány. Její funkce je závislá na spotřebě metabolické energie. Na^+ - K^+ pumpa je přítomna prakticky ve všech buněčných membránách.

Systém transportuje Na^+ mimo buňku a K^+ do buňky. Udrží tedy uvnitř nižší koncentraci sodíku než draslíku. Energetická spotřeba těchto mechanismů je značná, reprezentuje přibližně 1/3 energetických požadavků buňky. Ve velmi aktivních buňkách tato hodnota stoupá až na 70 %.

Vlastní přenos probíhá prostřednictvím membránového proteinu, který má ATPázovou aktivitu. Reakce se uskutečňuje uvnitř membrány, kde je jedna molekula ATP štěpena na jednu molekulu ADP a jednu molekulu fosfátu. Takto získaná energie umožňuje transport 3 Na^+ iontů ven a současně dvou K^+ iontů dovnitř buňky.

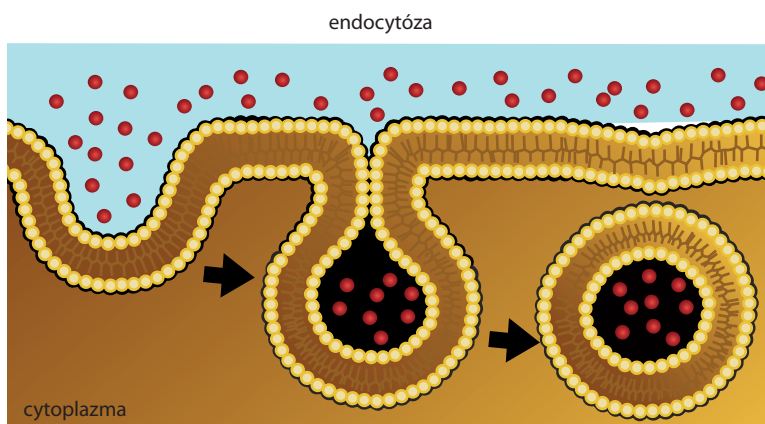

Obr. 1.9 Primární aktivní transport, sekundární aktivní transport, facilitovaná difuze a řízený iontový kanál

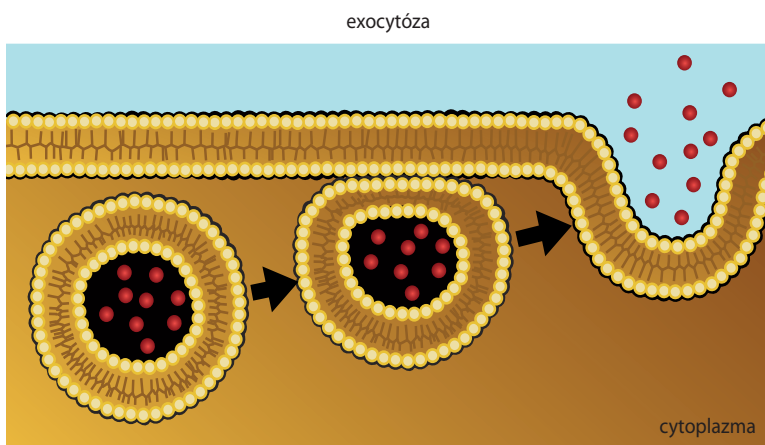
Endocytóza a exocytóza

Řada látek nemůže pronikat ani lipidovou dvouvrstvou, ani transportními proteiny. Platí to především pro makromolekuly, např. pro cholesterol a proteiny. Přesto i tyto látky mohou prostupovat přes membránu uzavřeny do transportních vezikulů. Jejich vlastní prostup membránou je umožněn **endocytotickým** a **exocytotickým** mechanismem (obr. 1.10 a 1.11).

Jde-li o transport celých částic, např. bakterií nebo odumřelých buněk, označuje se tento proces také jako **fagocytóza**. Jde-li o přenos tekutých kapének, bývá označován jako **pinocytóza**.

Obr. 1.10 Endocytóza

Obr. 1.11 Exocytóza

Prostup iontovými kanály

Velká skupina látek, především ionty a voda, prostupují přes membránu „póry“. Strukturálním základem těchto pórů je vodou naplněný kanál v transportním proteinu, kterým mohou difundovat ionty.

Podle mechanismu řízení iontových kanálů je lze rozdělit do pěti základních skupin:

- iontové kanály stále otevřené,
- iontové kanály napětově řízené,
- iontové kanály řízené chemicky,
- iontové kanály řízené napětím i chemicky,
- iontové kanály řízené mechanicky.

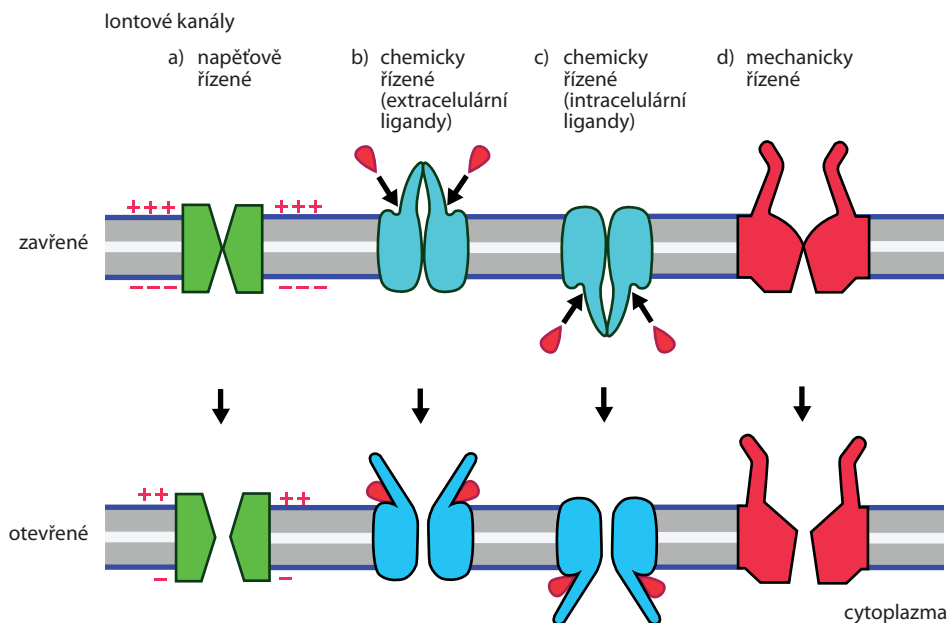
Iontové kanály stále otevřené: Ionty procházejí většinou přes membránu „póry“ tvořenými transportními proteiny v membráně. Uvnitř takového proteinu je vodou naplněný kanál, kterým mohou difundovat malé molekuly. Ty se pohybují díky gradientu po svém koncentračním spádu, a vzhledem k tomu, že nesou elektrický náboj, jejich pohyb je rovněž ovlivňován membránovým potenciálem. Vnitřní tvar kanálu se mění spontánně s vysokou frekvencí mezi otevřeným a uzavřeným stavem. Proteiny jsou vysoce dynamické pulzující struktury a iontové kanály nejsou rigidní trubice naplněné vodou, ale spíše vodou naplněné labyrinty rychle měnící konfiguraci a elektrický náboj.

Často, ale ne vždy, mají proteinové kanály vysoce selektivní permeabilitu pro transport jednoho nebo i více iontů nebo molekul. Selektivita je závislá na charakteristice vlastního kanálu, tj. na jeho průměru, tvaru a charakteru elektrického náboje na jeho vnitřním povrchu.

Iontové kanály napětově řízené: Pro řízené kanály je charakteristická změna jejich propustnosti pro příslušné ionty. Ke změně permeability kanálů dochází v důsledku konformační změny molekuly proteinu, která kanál tvoří. Kanály řízené napětím mění svoji permeabilitu, tj. tvar molekuly transportního proteinu, v důsledku změny elektrického potenciálu na buněčné membráně. Silný negativní náboj na vnitřní straně buněčné membrány udržuje iontové kanály těsně uzavřené. Jakmile na intracelulární straně membrány začne negativní náboj klesat, kanály se otevřou (obr. 1.12) a umožní iontům proniknout přes membránu. Napětově řízené iontové kanály reagují na změnu polarizace membrány s určitým zpožděním, jehož trvání je pro jednotlivé typy kanálů charakteristické.

Iontové kanály řízené chemicky: Změna propustnosti iontového kanálu řízeného chemicky je vyvolána vzájemnou reakcí mezi receptorem a iontovým kanálem. Povel z receptoru může být na iontový kanál předán několika způsoby:

- receptor je bezprostřední součástí kanálu,
- aktivace receptoru vyvolává prostřednictvím G-proteinu vmezeřené reakce, které vedou k fosforylaci kanálu,
- aktivace receptoru vyvolává prostřednictvím G-proteinu vmezeřené reakce, které změny buněčnou koncentraci látkových faktorů, ale nevedou k fosforylaci kanálu,
- aktivace receptoru je prostřednictvím G-proteinu přímo přenesena na iontový kanál.

Obr. 1.12 Iontové kanály

Jako **G-proteiny** jsou označovány GTP-vázající regulační proteiny, které zprostředkují přenos z celé řady receptorů na efektorové molekuly (např. iontové kanály). Jsou to heterotrimery složené z podjednotek α , β a γ .

Podjednotka α má schopnost vázat GTP (guanozintrifosfát) nebo GDP a má vlastní GTPázovou aktivitu. Především je α -podjednotka nositelkou specifických vlastností jednotlivých typů G-proteinů a reaguje s molekulou receptoru i molekulou efektoru.

Iontové kanály řízené napětím i chemicky: Tyto kanály se otevírají při depolarizaci membrány. Pravděpodobnost, že se otevřou, respektive doba, po kterou zůstanou otevřené při určitém stupni depolarizace membrány, však závisí na ovlivnění receptorů.

Iontové kanály řízené mechanicky: Mechanicky řízené iontové kanály (kanály citlivé na „napnutí“ cytoskeletu) jsou nezbytnou součástí celé řady mechanoreceptorů. Natažení buněčné membrány přímo mechanicky otevírá iontový kanál.

Akvaporiny: Voda může difundovat plazmatickou membránou jen velmi omezeně. Tento proces je navíc výrazně závislý na teplotě a je umožněn dynamickými změnami v uspořádání lipidové dvouvrstvy. Nicméně membrány řady buněk jsou pro vodu velmi permeabilní, přičemž stupeň propustnosti pro vodu není na teplotě prakticky závislý. Bylo prokázáno, že voda v tomto případě, podobně jako ionty, prochází póry v membránových proteinech – „porinech“. Tyto „vodní kanály“ jsou selektivní pouze pro prostup vody, a bílkoviny, které je vytvářejí, jsou nazývány akvaporiny. Selektivita je tak vysoká, že kanálem neprocházejí ani soluty, ani malé molekuly. Některé z těchto kanálů jsou řízeny chemicky, u jiných není regulace dosud známa.

1.3 Vývoj a obnova tkání

1.3.1 Vývoj tkání

V průběhu vývoje vznikají soubory buněk specializovaných pro určitou funkci, označované jako tkáň. Buňky tkáně jsou uspořádány podle přesného plánu, který určuje vlastnosti tkáně, stejně jako vlastnosti a funkci orgánu, který je z dané tkáně utvořen. U vyšších organismů je proliferační potenciál buněk omezen touto jejich specializací. Proliferační potenciál je podřízen pouze potřebám průběžné obnovy a neumožňuje rozsáhlejší regeneraci. Potřebná vzájemná souhra buněk tkáně je umožněna mezibuněčnou komunikací, která dovoluje jednotlivým buňkám účastnit se plánu vývoje, případně obnovy, podle aktuálních požadavků organismu.

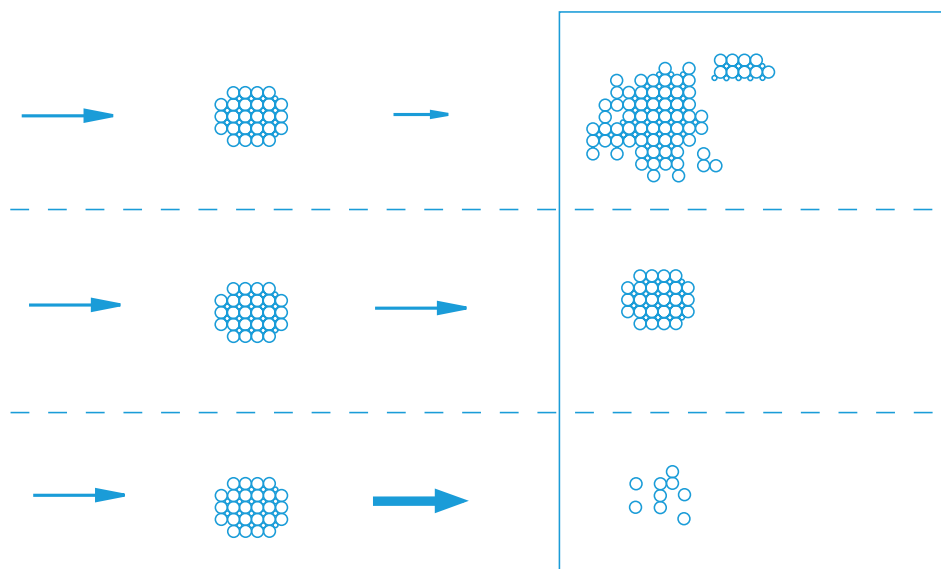
Buněčná proliferace a následná diferenciací je řízena:

- **přítomnost růstových faktorů specifických pro danou buněčnou populaci (tkáň).** Růstové faktory mají charakter signálních molekul a nejsou jen materiálem nutným pro stavbu (např. nervový růstový faktor, fibroblasty stimulující faktor, hemopoetin). Úbytek růstových faktorů může vést k apoptóze (viz dále);
- **přítomností místa k zakotvení na proteiny extracelulární matrix,** zvláště na bazální laminu. Vazbu umožňuje exprese specifických proteinů ze skupiny integrinů. Takto je například řízen vývoj a obnova epitelů;
- **kontaktem s určitými buňkami může být proliferace inhibována.** Dosažení hranic s jinou tkání tak vede k zástavě růstu a případně tvorbě povrchových struktur;
- **proliferační kapacita buněčné populace může být omezena vlastnostmi genetické výbavy buněk** (délkou telomer jednotlivých chromosomů). I potom, co se takové buňky přestanou dělit, mohou zůstat plně funkční (např. lidské fibroblasty po 50 – 70 děleních).

Řada buněčných populací si ponechává schopnost dělení po celý život. To umožňuje obnovu tkání, buněčné dělení je však stále přesně řízeno. Pouze v důsledku náhodných mutací, oxidativního poškození a působením dalších faktorů přestanou zpětnovazebné řídicí mechanismy buněčné dělení ovládat. Takto se vysvětluje nádorová transformace buněk.

1.3.2 Zánik buněk

Součástí procesu tvorby a obnovy tkání je nejen vznik nových buněk, ale i jejich zánik. Rovnováha obou procesů je součástí mechanismů homeostázy. Může být vychýlena zvýšenou buněčnou proliferací vedoucí k zvětšení tkáně/orgánu (hypertrofie), případně nekontrolovanou proliferací (nádorové bujení). Rovnováha obnovy může být porušena také zvýšeným zánikem buněk. Je tomu tak při atrofii tkání nebo v důsledku degenerativních onemocnění. Zánik buněk tedy představuje fyziologický mechanismus, který je přesně řízen programy buněčné aktivity. Buňky však mohou zanikat i z jiných příčin. Jednou z nich je extrémní činnost buněk (např. neuronů při epileptickém záchvatu). Další příčinou mohou být nepříznivé změny vnitřního prostředí (hypoxie, vyčerpání energetických zásob, nízká hladina některých hormonů); často se také uplatní přímé působení patogenních činitelů (toxiny, tepelné extrémy).

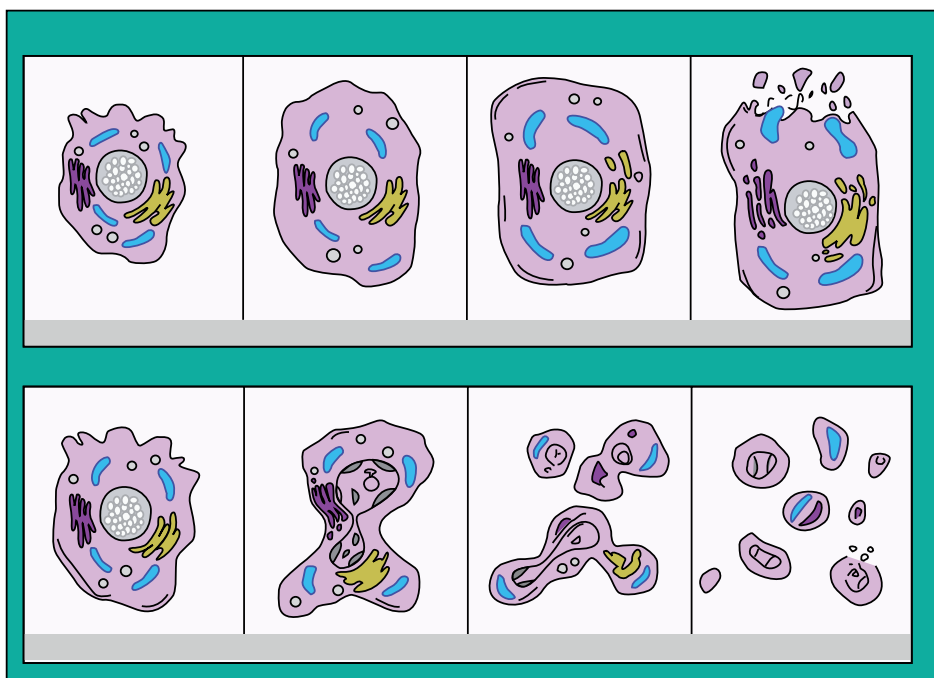
Obr. 1.13 Apoptóza

Zánik buněk, který je výsledkem aktivace specifického buněčného programu se nazývá **apoptóza** (obr. 1.13). Program buněčného zániku je řízen několika geny, přítomnými již u velmi jednoduchých organismů. Může být spouštěn signálem zvenčí i z buňky samotné. Podnětem zvenčí může být například působení cytotoxického T-lymfocyty, který rozpoznal poškození buňky např. nádorem nebo infekcí virem. Jiným signálem může být naopak chybění specifických zevních podnětů. Buňka izolovaná od kontaktu s ostatními buňkami a bez stimulace určitými cytokiny tak může také podlehnout apoptotickému procesu (např. nezapojené nervové buňky). Buňka sama pak může apoptózu spustit například při neopravitelném poškození jaderné DNA. Apoptóza je většinou proces selektivní, postihující jen některé buňky tkáně, u kterých kombinace působení vnějších a vnitřních faktorů ireverzibilně spustila program vedoucí k zániku buňky.

Vlastní průběh apoptózy využívá enzymatické a regulační vybavy buňky. Enzymy, které se nacházejí v buňce v neaktivním stavu, jsou aktivovány nebo i nově vytvářeny a jejich působením dochází k fragmentaci jaderné DNA a reakci cytoskeletu s následným rozpadem buňky do apoptotických tělísek. Tyto membránou ohraničené buněčné fragmenty jsou následně fagocytovány. Důležité je, že nitrobuňčné enzymy nepoškodí okolní buňky a nevyvolají zánětlivou reakci.

Při přímém poškození buňky zanikají mechanismem **nekrózy** (obr. 1.14). Při nekróze je narušena integrita cytoplazmatické membrány, tím je porušena rovnováha vnitřního prostředí buňky, dochází k objemovým změnám (edém) jak celé buňky, tak některých organel (mitochondrie, endoplazmatické retikulum, jádro). Celý proces vede k enzymatickému poškození buňky a jejímu rozpadu. Obsah buňky se vylíje do okolí a takto uvolněné enzymy mohou indukovat nekrózu okolních buněk a spustit zánětlivou reakci.

Obr. 1.14 Nekróza (nahore) a apoptóza (dole)

1.3.3 Obnova tkání

Jen málokterá tkáň zůstává po celý život statická. Ve většině z nich se buňky opotřebovávají, stárnou a jsou periodicky nahrazovány. Často je také stavba tkáně upravována podle okamžité potřeby. Přestože se struktura tkáně stále obnovuje, její specifické vlastnosti se nemění. To ukazuje, že obnova tkání je přesně řízena. Podle stupně obnovy můžeme tkáně rozdělovat na dvě skupiny.

Tkáně z buněk, které jsou tvořeny jen v době embryonálního vývoje:

- **buňky přetrvávají beze změny po celý život;** nikdy se nedělí, a pokud zaniknou, nejsou nahrazovány. Klasickým příkladem jsou buňky oční čočky, které se neobnovují, ani se neobnovuje materiál čočky, který z nich pochází;
- **buňky mohou být částečně remodelovány při změnách funkčního zatížení.** Nervové buňky tak mohou upravovat svá synaptická zapojení jako součást mechanismu tvorby paměťových stop, v důsledku změn funkčního zatížení nebo při obnově porušených spojů. Buňky srdečního svalu mohou v důsledku funkční zátěže hypertrofovat;
- **buňky pravidelně obnovují své funkčně zatížené části.** Fotoreceptory sítnice se nedělí, obnovují však svoji fotocitlivou membránu (membránu terčíků a záhybů zevního segmentu). Nové vrstvy jsou tvořeny v perinukleární zóně a posouvají se k periferii, kde se postupně uvolňují a jsou fagocytovány (u čípků trvá tento cyklus asi 10 dní).